

SLOVENSKA KNJIŽEVNOST V MEDKULTURNEM KONTEKSTU

SILVIJA BOROVNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, silvija.borovnik@ff.um.si

Sinopsis Prispevek obravnava mesto, vlogo in podobo izbranih del slovenske književnosti v medkulturnem prostoru. Slovensko književnost umešča v prostor Srednje Evrope, ki je bil vselej večkulturn in večjezičen, v njem pa so pisali številni ustvarjalci in ustvarjalke, ki so bili kozmopolitsko usmerjeni. V prispevku je prikazano, kako se identitete slovenskih literarnih del z medkulturnim pristopom na novo razlagajo, saj izražajo dialog s številnimi drugimi kulturami in tudi z jeziki. Prispevek dokazuje, da so razprave o popolni monokulturnosti in enojezičnosti nesmiselne in škodljive.

Ključne besede:

slovenska
književnost,
večkulturnost,
medkulturnost,
dvojezičnost v
književnosti,
večjezičnost v
književnosti

SLOVENIAN LITERATURE IN THE INTERCULTURAL CONTEXT

SILVIJA BOROVIK

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, silvija.borovnik@ff.um.si

Abstract The article deals with the place, role and image of selected works of Slovenian literature in the intercultural space. It places Slovenian literature in the area of Central Europe, which has always been multicultural and multilingual, and in which many authors have written who were cosmopolitan. The article shows how the identities of Slovene literary works are reinterpreted with an intercultural approach, as they express a dialogue with many other cultures, as well as with languages. The article proves that discussions about complete monoculturalism and monolingualism are meaningless and harmful.

Keywords:

Slovenian
literature,
multiculturalism,
interculturalism,
bilingualism in
literature,
multilingualism in
literature

1 Slovenska književnost in Srednja Evropa

Pričujoče besedilo se ukvarja z mestom, vlogo in s podobo izbranih del slovenske književnosti v medkulturnem prostoru. Pri tem je treba najprej odgovoriti na vprašanje, kateri je tisti prostor, v katerem je že od nekdaj nastajala in se gibala slovenska književna ustvarjalnost. V različnih zgodovinskih obdobjih se je namreč formalno in glede na raznotere državne tvorbe različno imenoval, a duhovno ga lahko opredelimo kot prostor Srednje Evrope. Raziskovalci, ki so se s tem pojmom ponovno ukvarjali zlasti v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je le-ta zaradi osamosvajanja posameznih držav in njihovega osvobajanja iz spon socializma ter z njim povezanega »Vzhoda« ponovno oživel, so poudarjali prav povezljivost Srednje Evrope za različne kulture, jezike in literature na tem področju. Pisali so, da Srednja Evropa nima naravnih meja ter da so njene meje kulturno-politične. Po njihovem mnenju se je Evropa po drugi svetovni vojni in s postavitvijo berlinskega zidu razcepila na Vzhodno oz. JV in Zahodno, Srednje pa nenadoma ni bilo več. Večina nekdanjega srednjeevropskega prostora, vključno z nekdanjo Jugoslavijo, kamor je sodila tudi Slovenija, pa je bila potisnjena na območje t. i. Vzhodne Evrope. Toda duhovna dimenzija Srednje Evrope je še vedno obstajala in se je iz novih političnih razlogov ni dalo preprosto ukiniti (Hribar 1991: 27–29).

Prostor poznejše Srednje Evrope, ki jo je politično združevala avstro-ogrska monarhija, je bil izrazito večkulturn in večjezičen. V njem so ustvarjali številni znani pisatelji in znanstveniki, kot npr. Hermann Broch, Franz Kafka, Robert Musil in Sigmund Freud, k njim pa lahko dodamo tudi slovenske, kot npr. Ivana Cankarja, Zofko Kveder, Vido Jeraj, Lili Novy idr., ki so bili kozmopolitsko usmerjeni. Hribar meni, da je bila posebnost in kvaliteta avstro-ogrske države zlasti v tem, da je bila to transnacionalna država, ki se ni opirala le na lastno nacionalnost, ne le na nemštvo, čeprav vseh različnih nacionalnih glasov in njihovih teženj ni znala uglasiti (Hribar 1991: 37).

O *Srednji Evropi in slovenski literaturi* pa je razmišljal tudi Lado Kralj v istoimenskem eseju, objavljenem v reviji *Sodobnost* (Kralj 2005: 353–362). V njem se spominja, da je srednjeevropska ideja ponovno zaživela in dosegla vrh v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Širše se je ta pojem pričenal uporabljati po prvi svetovni vojni v zvezi z vojaškim zavezništvom med nemškimi in avstro-ogrskim cesarstvom. Toda po prvi svetovni vojni, opozarja Kralj, je središče postal Dunaj s svojimi srednjeevropskimi sateliti, kot so Budimpešta, Praga, Krakov in Zagreb, Srednja

Evropa pa se je pričela enačiti v avstro-ogrsko monarhijo. Po drugi svetovni vojni se je zaradi vzpostavitve t. i. železne zavese med V in Z pojem Srednje Evrope izgubil.

Socialistične države, kakršna je bila Jugoslavija, temu pojmu niso bile naklonjene. Tudi slovenska literarna zgodovina je bila do pojma srednjeevropskosti zadržana. Kralj vidi razlog za to zadržanost v dejstvu, da je imela slovenska literatura narodno-konstitutivno vlogo, pri kateri je bila ideja Srednje Evrope moteča (Kralj 2005: 353–355). V 80. letih pa je Srednja Evropa postala osvobodilno geslo v boju proti komunizmu. Spominjamo se znamenitega eseya češkega pisatelja Milana Kundere, ki je živel v Parizu, objavljenega leta 1983, šest let pred padcem berlinskega zidu, v francoski literarni reviji *Le debat*, v slovenščini pa leta 1984 v *Novi reviji*. Ta esej je odmeval širom po Evropi in požel veliko zanimanja tudi pri nas. Oživil je slovensko zanimanje za nekdanje skupne srednjeevropske duhovne in kulturnozgodovinske korenine ter povzročil številne razprave na to temo. Objavljen pa je bil v času, ko so se po Titovi smrti v nekdanji socialistični Jugoslaviji že kazale številne politične, gospodarske in nacionalne razpoke in ko se še ni vedelo natančno, kakšna prihodnost čaka Slovence v tedaj skupni jugoslovanski državi. O tem je pisal tudi Drago Jančar v številnih esejih, zlasti v zbirki *Terra incognita* (1989).

Prostor Srednje Evrope oz. t. i. srednjeevropskost so skušali opredeliti tudi mnogi tuji raziskovalci, ki so srednjeevropske posebnosti prepoznavali vse od Vilne do Dubrovnika. Njene značilnosti so definirali z latinizmom, z vplivom francoske in nemške kulture, s tem, da je večina urbanega prebivalstva do 1. svetovne vojne govorila nemško, da so bila mesta večjezična ter da je v njih močno prepoznavna in uveljavljena kultura baroka (Langwort v: Vodopivec 1991: 132). Strinjali so se s tem, da srednjeevropsko atmosfero najboljšje povzema literatura ter da imajo njeni avtorji, kot so Kafka, Werfel, Musil, Kraus, Hašek, Roth, Schulz, Čapek, Kundera idr., poseben smisel za »civilno absurdnost« skupnega srednjeevropskega prostora, za t. i. melanholično grotesko, ter da v njihovih delih cvetijo humor, ironija in satira.

Prav tako ironično-groteskno vzdušje, v katerem je nasnuta usoda človeka kot posameznika, ki se zaradi neprilagojenosti zahtevam različnih institucij izgublja v njihovih zankah, je razvidno iz romanov **Draga Jančarja** v 70. in 80. letih 20. stol. Njegov roman *Galjot* je izšel leta 1978 in zaradi svoje navidezne oblike zgodovinskega romana, s katero je Jančar izražal ostro kritiko tedanjega političnega sistema in njegovih voditeljev, vzbudil veliko pozornost. Pisatelj je roman začel pisati

v mariborskem zaporu, kamor ga je privedla obsodba zaradi knjige, ki je bila takrat v Jugoslaviji prepovedana in jo je pritihtopil iz Avstrije. Leta 1974 je bil obtožen sovražne propagande. A je zapor pozneje označil kot zanimivo izkušnjo, v kateri je nenazadnje začel nastajati eden njegovih najboljših romanov. Z njim avtor pričinja tudi novo literarno smer, ki se je v naslednjih dveh desetletjih razvila v slovenski književnosti, namreč postmodernizem. Le-ta pa se med drugim vrača k napeto zasnovani zgodbi ter njenim metaforičnim sporočilom, pa tudi k oživljanju že pozabljenih literarnih žanrov. Tako med njimi znova zaživi tudi zgodovinski roman kot *Galjot*. To obliko je Jančar postmoderno oblikoval tako, da je neko navidez že oddaljeno zgodovino uporabil kot kuliso za izražanje kritike sodobnosti. Le-ta je bila še vedno vpeta v vsenadzorovalni socializem, ki naj bi bil drugačen kot v drugih državah t. i. srednjeevropskega Vzhoda, a je bil v svojem bistvu popolnoma enak in zlasti netoleranten do tistih, ki so ga kakorkoli kritizirali. V tem romanu je prisotno kafkovsko vzdušje, tako značilno za širšo srednjeevropsko literaturo, po humornih in satirično-groteskni prvinah pa bi lahko roman (in tedanjo pisateljovo dramatiko, npr. drami *Disident Arnož in njegovi*, 1982, ter *Veliki briljantni valček*, 1985) postavili ob bok tako delom Jaroslava Haška, Karla Čapka, Vaclava Havla ali Bruna Schulza, Jančarjeve tedanje eseje pa vzporejali z esejmi Czesława Miłosza ali Adama Michnika.

In v čem se je skrivala pisateljeva kritika političnega sistema, ki je nekonvencionalnega posameznika dušil in ga ugonabljal? Že v sami zgodbi: Johan Ot pride na začetku 17. stol. iz nekih »zgornjih nemških dežel« v deželo »kužnih komisarjev«, v deželo, ki je nabita s temačnim vzdušjem in kjer se popotnik ne sme »kar tako sprehajati po deželi« (Jančar 1978: 10). Omenja, da na poti v to deželo tudi »vsakega tujca temeljito pretipljejo in preverijo« (Jančar 1978: 14), prebivalce te dežele pa prevzema strah pred oblastjo. Johan Ot se naseli v zapuščeni hiši in postane sumljiv zato, ker v njegovi sobi predolgo v noč gori luč, ki tudi naključnim opazovalcem vzbuja misel na to, da tam nekdo veliko bere. Knjige pa so za nadzorovalno oblast izvor vsakršne skepse. Opaža, da v deželi vlada »knez temin« in da njegovi biriči podatke o ljudeh »rešetajo in čistijo«, tako da so nekateri obtoženi »zvez s hudičem« (Jančar 1978: 30). Oblastem se zdi Ot sumljiv tudi zato, ker je tujec, emigrant, in prav nič ne zaleže njegova razlaga, da je odšel od doma predvsem zato, ker je hotel »bolje živeti, bolje jesti, bolje piti, bolje spat« ter si s poštenim delom služiti kruh (Jančar 1978: 51). Tudi nadalje Otova zgodba v podtekstu, v palimpsesti, korespondira s časom srednjeevropskega socializma. Ota, ki je bil pošten kovač in čevljar, s pomočjo lažnih prič obtožijo hudičevstva. On pa pod pritiskom grožnje z mučenjem prizna vse, kar od njega zahtevajo. Vsenadzorovalna oblast pri tem

zmagoslavno ugotavlja: »Zdaj bo ljudstvo vedelo, koga se mora varovati in pred kom čuvati svoje imetje, svoje žene in otroke, svoja polja, živino in pridelke, svoje duše navsezadnje: pred tujci, zlasti pred tujci« (Jančar 1978: 67).

Druga satirična ost v romanu pa je podoba »cesarja Leopolda«, v kateri smo ob izidu tega romana prepoznavali kult osebnosti maršala Tita. V širšem kontekstu gre za podobo katerega koli avtokratskega voditelja, ki manipulira z ljudskimi množicami in si jih podreja. Zato Ot sklene pobegniti, na begu pa se pogreza v blaznost in obup. Toda Ota ujamejo in ga obsodijo na galejo. Njegovo prizadevanje za osebno svobodo je neuspešno.

S tem romanom je Jančar konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja simboliziral usodo posameznikov v Srednji Evropi, ki so bili v boju z mogočnim aparatom totalitarnega političnega sistema poraženi. Želje po korenitih političnih spremembah so bile v vseh socialističnih državah Srednje Evrope sicer že močno prisotne, a utopično se je zdelo pričakovati kakršnokoli demokracijo. Pisatelji so tako upovedovali občutke nesvobode, tesnobe in brezizhodnosti. Ironija in groteska pa sta bili v takih, z zgodovino zakritih zgodbah, njihovi priljubljeni sredstvi. Ob izidu Galjota je pisatelj spomnil na to, da literatura pri Slovencih nikoli ni imela vloge individualne in sproščene umetnosti, temveč tudi politično (Jančar 1997: 10–12).

Za Jančarja je Srednja Evropa »kontinuiteta človekove tesnobe v literaturi«, kar je bilo pogojeno s silnimi prevrati v nemirnem 20. stoletju, kot so bili 1. svetovna vojna, padec monarhije, nacizem in fašizem, revolucija, upanje v socializem, nato pa vedno nova razočaranja. Pisatelj je postal, ne da bi to hotel, zavest svojega časa (Jančar 1997: 44–47). Poudarja družbeno-kritični pomen literature, čeprav je njena osnovna naloga predvsem ta, da seže k temeljnemu vprašanju človekove eksistence. Pri tem spomni na vroče (politične) polemike, ki so spremljale *Oder 57* in *Revijo 57*, *Perspektive*, dramatiko Primoža Kozaka, Dominika Smoleta, Toneta Partljiča, Dušana Jovanovića idr., nadalje pa tudi predstave v *Gledališču Glej*, *Mladinskem gledališču* ali objave v *Novi reviji* (1997: 18). Njegovi literarni liki izražajo razklanost sodobnega človeka:

»Danes smo nenehno bombardirani z informacijami in s pritiski odrešitvenih projektov. Ti niso nujno ideološki: cel svet na vseh področjih razrešuje etična vprašanja, ki naj bi človeka poboljšala, ga napravila tolerantnejšega. V resnici pa so, kakor vidimo, nestrpnosti najrazličnejših oblik vse hujše.« (Jančar 1997: 25)

Njegova literatura izpisuje to kaotičnost sveta. Teme, o katerih piše, pa so lahko tako slovenske kot širše srednjeevropske. Jančar obenem poudarja, da je Galjot »drugačen zgodovinski roman« ter da je v popolnem nasprotju s tradicionalnim zgodovinskim romanom. Omenja podobno »preobleko zgodovine« pri Crnjanskem, Andriću, Tavčarju, Shakespearu. Jančar meni, da so se pisatelji v zgodovini opredeljevali sicer zelo različno, da pa pisatelj na nobeno totalitaristično alternativo ne more pristati, »ker totalitarizem literaturo kot iskalsko, vprašujočo, skeptično dimenzijo sveta izključuje« (Jančar 1997: 14). Zanimivo pa je, kako označi položaj sodobne slovenske književnosti v mednarodnem prostoru. Meni namreč, da je podcenjevana, ker gre za »literaturo malega naroda« (Jančar 1997: 14). Po njegovem slovenski avtorji kot Zupan, Kovačič ali Šeligo s prevodi svojih del v mednarodni prostor nikoli ne bodo ustrezno prodrli, čeprav gre za kakovostno literaturo.

Glede položaja Slovencev in njihovega odnosa do sveta pa je kritičen:

»Mi živimo klavstrofobično, ker se zapiramo pred drugimi, najprej pred svetom in potem pred drugimi, in čez čas je edini nasledek tega zapiranja – nasilje.« (Jančar 1997: 54)

Skepsi intelektualcev, piše, v tem prostoru nihče ne prisluhne, vedno pa se pojavljajo nekakšni »preroki«, ki ljudem obljublajo boljšo družbo, ki pa je ni in ni. Slovenska literatura je po njegovem vselej pripovedovala tudi o tem prevaranem upanju, pa tudi o ksenofobiji, malomeščanstvu in hlapčevski mentaliteti. Toda le kadar smo bili Slovenci odprti, poudarja pisatelj, smo tudi v umetnosti dosegali velike dosežke. Jančar meni, da se mora Slovenija odpirati v evropski prostor in obžaluje, da se na koncu slovenskih polemik vedno znajdetta »bodisi ideologija bodisi nacionalni konflikt« (Jančar 1997: 55).

Misli pisatelja, ki sem jih citirala, so bile objavljene v letih 1985–86, ko se Slovenija še ni osamosvojila od Jugoslavije. In nekaj obešenjaške ironije je v tudi tem, da so aktualne še danes.

V esejih slovenskih pisateljev pogosto citirani češki pisatelj Milan Kundera se je sredi osemdesetih let 20. stol. v svojem besedilu *Tragedija Srednje Evrope* obrnil na intelektualce z literarnega področja in jih pozval, naj se tudi politično angažirajo. Pri tem je poudaril posebno moč literature in kulture v življenju narodov. Opredelil je pojem Srednje Evrope:

»Geografska Evropa (ki se razteza od Atlantika do Urala) je bila vedno razdeljena na dve polovici, ki sta se razvijali ločeno: ena povezana z antičnim Rimom in katoliško cerkvijo, druga zasidrana v Bizancu in ortodoksni cerkvi. Po letu 1945 se je meja med obema Evropama premaknila več sto kilometrov proti vzhodu in veliko narodov, ki so se vedno imeli za zahodne, je nenadoma odkrilo, da so zdaj na vzhodu.« (Kundera 1991: 117)

Protislovnosti Evrope, ki jo imenuje Srednja, so se osredinile prav tam. Identiteta nekega ljudstva, poudarja Kundera, pa se kaže v tistem, kar je ustvaril duh in kar je znano kot »kultura«. Če tej istovetnosti preti izginitev, se kulturno življenje nekega naroda ustrezno intenzivira, »dokler kultura sama ne postane živa vrednota, okoli katere se ljudje zbirajo, žive« (Kundera 1991: 118). Kundera poudarja, da so dežele Srednje Evrope čutile, da njihova predrugačena usoda po letu 1945 ni le politična katastrofa, temveč da je predvsem napad na njihovo civilizacijo. Branile so svoje »zahodnjaštvo«. V zgodovini so bili ti narodi ukleščeni med Nemce na eni in Ruse na drugi strani, iz tega položaja pa je izhajal njihov boj za obstanek, ki je bil tudi boj za ohranitev lastnih maternih jezikov (Kundera 1991: 121).

Kundera poudarja večkulturni in medkulturni prostor Srednje Evrope, pa tudi večjezičnost in večnacionalnost. Svoj esej pomenljivo zaključuje, da je majhen narod »narod, čigar obstoj je lahko vsak trenutek vprašljiv. Majhen narod lahko izgine in se tega zaveda. Njegova himna ne poje o veličini in večnosti« (Kundera 1991: 21). Vsa umetniška dela v dvajsetem stoletju, ki so nastala v tem delu Evrope, pa je mogoče razumeti kot dolge meditacije o mogočnem koncu evropskega človeka (vse od Hermanna Brocha, Roberta Musila, Jaroslava Haška in Franza Kafke; pri nas npr. Ivana Cankarja, Srečka Kosovela, pa tudi Prežihovega Voranca ali Cirila Kosmača).

Tipična srednjeevropska usoda, piše Kundera, je razseljenost. Navaja primer Franza Werfla, ki je živel v Pragi in na Dunaju, v Franciji in umrl v Ameriki. Pisal je o svetu brez vrednot in zgodaj zaznal nevarnost hitlerizma, a s svojimi svarili ni bil uspešen. Podobno se je dogajalo nobelovcu Thomasu Mannu, ki je pred Hitlerjem zbežal iz predvojne Nemčije v Švico ter od tam v Ameriko, pa tudi Poljaku Gombrowiczu, ki je bil prisiljen ostati v Argentini, kamor je dopotoval kot turist, a so medtem Nemci napadli njegovo domovino Poljsko; nenazadnje pa tudi slovenskim pisateljem, npr. Primorcem, ki so pred fašističnim nasiljem že pred začetkom druge svetovne vojne bežali v notranjost slovenskega ozemlja, v Ljubljano in okolico, kot npr. Marica Nadlišek Bartol s sinom Vladimirjem, ali pesnika Srečko Kosovel in Igo Gruden, ali pa emigrirali v tujino, kot npr. Loius Adamič in Ciril Kosmač. Izkusili so namreč

nasilje italijanskega fašističnega režima in slutili njegov razvoj v katastrofo. Pozneje, v času socializma, piše Kundera, pa vstaj zoper komunizem v Srednji Evropi niso napajali mediji, temveč so jih pripravili romani, poezija, gledališče, film, zgodovinopisje, književne revije, komedije, kabareti ter filozofske razprave. Toda sodobna Evropa je pojem Srednje Evrope vseeno izbrisala (Kundera 1991: 125–126).

V tem znamenitem Kunderovem eseu smo se v 80. letih, v času političnih vrenj v Jugoslaviji, prepoznavali tudi Slovenci. Ustanovljena je bila *Vilenica*, srednjeevropski literarni festival, ki poteka še zdaj vsako jesen na Krasu, in to z jasnim sporočilom, kam je sodila in kam se prišteva slovenska književnost: k srednjeevropski (Borovnik 2017: 14). V desetletju 1980–90 je revija *Mladina* vztrajno napadala jugoslovanske politične in vojaške avtoritete, sledile so zaplembe revije in pozneje proces JBTZ pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, sredi Slovenije z nasilno rabo t. i. srbohrvaščine, kar se je ljudem še zlasti priskutilo, da so se z demonstracijami uprli tudi temu, intelektualno močan literarni krog Nove revije pa se je odkrito angažiral za državno osamosvojitvev Slovenije. Zelo aktivno, nenazadnje tudi s pisanjem »pisateljske ustave«, je bilo tudi Društvo slovenskih pisateljev. Izšla je *57. številka Nove revije s Prispevki za slovenski nacionalni program*, kar je bilo v tistem času naravnost heretično, in doživela je plaz političnih kritik in groženj s preganjanjem njenih avtorjev. A osamosvojitvenega procesa Slovenije, ki je dobil tudi mednarodno podporo, se ni dalo več ustaviti. Jugoslavija je razpadla, žal tudi v krvavih vojnah zlasti na področju Hrvaške in Bosne, Slovenija pa je leta 1991 razglasila osamosvojitvev. Po desetdnevni vojni smo tako prvič v zgodovini dobili svojo državo. »Pravica do drugačnosti« je postalo politično geslo tedanjega slovenskega osamosvajanja.

Po slovenski osamosvojitvi je Drago Jančar objavil še številne zbirke esejev, v katerih je premišljeval o vlogi slovenskega pisatelja v sodobnem svetu (*Razbiti vrč*, 1992; *Egiptovski lonci mesa*, 1994; *Privlačnost praznine*, 2002; *Brioni*, 2002; *Duša Evrope*, 2006; *Jakobova lestev*, 2009; *Pisanja in znamenja*, 2014, idr.). V eseu *Privlačnost praznine* (2002), natisnjenem v istoimenski zbirki, je Jančar skeptičen do pojmov, kot sta »evropska literatura« ali »evropska estetika« (Jančar 2002: 11). V sodobni Evropi na področju literature in drugih umetnosti prepozna precejšnjo komercializacijo in razpad estetskih kriterijev, sredi katerih se avtorji izgubljajo v poplavi povprečnosti (Jančar 2002: 15). To je po njegovem daleč od dobre literature, ki mora izražati »napetost do jezika in vsebine«. Jančar zapiše: »Od literature med drugim pričakujemo, da bo izrazila človekov nemir, tudi nemir časa, v katerem živi« (Jančar 2002: 16). Namesto

o »evropski estetiki« moramo govoriti o individualnih poetikah, o njihovi kongruenci in o različnosti kulturnih prostorov, kajti samo to nas bo bogatilo (Jančar 2002: 16–17). V eseju *Kafka, znova* pa se pisatelj spominja, da se je prav z literarnim simpozijem o Kafki v Pragi začelo tisto široko gibanje za politično svobodo, ki se je v zgodovino vpisalo kot praška pomlad. Kafkova literatura je namreč pripovedovala o vsenadzorovalnosti, kazenskih kolonijah in o nemoči posameznika spričo represivnih sistemov oblasti, zato po Jančarju nobena literatura 20. stoletja ni bila tako noro neresnična in obenem tako resnična kot Kafkova. 20. stoletje imenuje »Kafkovo stoletje« (Jančar 2002: 31).

V svojih poznejših esejih, objavljenih več kot desetletje po slovenski osamosvojitvi in po padcih socialističnih režimov po Evropi, pa pisatelj navaja, da je pisal z upanjem, da bodo morda kakšnega bralca le še zanimale tiste potopljene pokrajine vzhodnoevropskega sveta, po katerih je sam nekoč hodil. A danes se mu zdi, piše, kakor da je skozi siva mesta Vzhodne Evrope potoval nekdo drug. Naslov te zbirke esejev je *Šala, ironija in globlji pomen* (2004). V njih prikazuje, kako je čas nekdanjo Vzhodno Evropo povozil. Komunistični svetovi Vzhodne Evrope so se sesuli, z njimi pa tudi jugoslovanski. Danes opaža, da pri mladih avtorjih zanimanje za to »atmosfera zaprtih prostorov, strahov, sumničenj, malih oportunistov, sredi katerih je vseeno teklo življenje s svojimi ljubeznimi, sovraštvi, ironijami in šalami«, izginja in sprašuje se, ali bodo sploh še razumeli literaturo, ki je zrasla iz takega vzdušja (Jančar 2004: 20–21). Sveta, v katerem je bil jezik literature pribežališče svobode in v kakršnem je npr. nastal Kunderov roman *Šala* ali njegov *Galjot*, pa tudi Smoletova *Antigona*, ni več. Toda nova Evropa, opozarja Jančar, bo morala medse sprejeti tudi izkušnjo svojega Vzhoda, če se bo hotela razumeti kot celota. Drugače pa bo ostala Evropa »dveh razredov«, o čemer je pisal tudi avstrijski esejist Karl Marcus Gauss, se pravi prvo- in drugorazrednih nacij in njihovih prebivalcev (Jančar 2004: 27).

2 Koncept večkulturnosti in medkulturnosti v literarni vedi

V zadnjih dveh desetletjih je na področju literarne vede oživila težnja, da je pri opazovanju, razvrščanju in analizah literarnih del treba upoštevati koncept večkulturnosti in medkulturnosti (Borovnik 2017, Jacek Kozak 2016, Mikolič 2010). Ohraniti ter negovati je torej potrebno odprtost in radovednost za spoznavanje vsega, kar je bilo in je še v slovenski literarni zgodovini snovno in tematsko, pa tudi jezikovno in slogovno drugačno, vendar obenem povezujoče. Slovenski raziskovalci

in raziskovalke opozarjajo, da je na tem področju vsakršna monokulturna perspektiva škodljiva. Krištof Jacek Kozak v članku *Medkulturnost v luči literarne vede* zelo poudarja potrebnost več- in medkulturne perspektive. Med drugim piše, da literatura tako kot ideje nima meja ter da vplivanja njenih oseb, dogodkov in zgodb ne ustavljajo ne meje in ne čas (Kozak 2016: 8). Tudi on piše o tem, da je imela literatura ključno vlogo pri vzpostavljanju nacionalne (samo)zavesti ter da je zato postala »ključni izraz nacionalnih monokultur« (Kozak 2016: 9). Toda vprašanje nacionalne kulture, opozarja, je prej politično kot estetsko. Izključujoča monokulturna zavest bi bila za literaturo pogubna, saj nobene domače literature in kulture ne bi bilo brez pomembnih tujih vplivov. Tudi za razumevanje lastnega jaza, piše Kozak, je pomembno preseganje obstoječih meja. Koncept svetovne književnosti zato po njegovem ne more temeljiti na nasilnem poenotenju kultur in literatur, temveč na vključevanju ustreznih delov v svetovni literarni kanon (Kozak 2016: 10). Obenem pa v članku *Literatura in medkulturnost* opozarja, da o popolnoma homogenih nacionalnih kulturah ni mogoče govoriti in da je »medkulturna književnost svetovna književnost brez totalizirajoče ambicije in z vgrajeno ponižnostjo pred drugimi kulturami« (Kozak 2010: 140).

Podobnega prepričanja je tudi Vesna Mikolič, ki opozarja na to, da je medkulturna slovenistika nova stvarnost sodobnih slovenističnih ved: »Medkulturni pristop nam pokaže, da se pravzaprav noben jezik in nobena literatura ne podrejata zgolj kulturni shemi ene skupnosti, pač pa sta vedno izraz prepletanja kultur in njihove vloge v razvoju duha neke dobe« (Mikolič 2010: 115). Mikolič poudarja medkulturni pristop tako v jezikoslovju kot v literarni vedi ter zelo nasprotuje vsakemu monokulturnemu pogledu, kajti: »samo načrten in zavesten premik iz monokulturnega v večkulturni in medkulturni pogled omogoča, da se bomo približali razumevanju jezikov in literatur, ki so na meji, ki segajo izven nacionalnih in narodnih okvirov, ki se ne pustijo ujeti v past etnocentrične obravnave« (Mikolič 2010: 122).

Literarna znanstvenica Jola Škulj pa v članku *Kritična paradigma medkulturne eksistence literature*, objavljenem v znanstveni monografiji Marka Juvana z naslovom *Svetovne književnosti in obrobja* (2002), piše, da se identitete literarnih besedil v medkulturnem kontekstu na novo razlagajo. Citira polisistemsko teorijo Even-Zoharja, Lotmanovo semiotiko kulture in Bhabhovo pojmovanje hibridnosti (Škulj 2002: 87). Piše, da je pri opazovanju literarnih del potrebna kompleksna komparativistična perspektiva, ki vključuje tudi poglede t. i. obmejnih poetik. Zavzema se za moderno kozmopolitsko perspektivo (Škulj 2002: 89). Opozarja na to, da posamezne kulture in z njimi tudi

literature v sebi ohranjajo »historično zavest svojega teritorija in se kot večslojni, mnogovrstni zgodovinski arhivi preteklosti vzdržujejo skozi nenehno spreminjajočo, vedno znova porajajočo semiosfero. V vseh primerih je *prostor* tisto, kar predstavlja referenčni okvir za vse kulturne oziroma literarne podatke in dokumente« (Škulj 2002: 91). Vse evropske literature in kulture pa so po njenem medkulturna oz. interliterarna dogajanja, ki bi jih bilo potrebno natančno prebirati in prepoznavati. Izražajo dialogizem s številnimi drugimi kulturami.

V tem kontekstu naj omenimo literarno delo **Ferija Lainščka**, ki odraža medkulturno problematiko v vzhodnem delu slovenskega prostora, npr. v romanu *Namesto koga rožja cveti* (1991). To delo pripoveduje o prijateljstvu in ljubezni, a tudi o prepadu med večinskim, slovenskim podeželskim prebivalstvom in Cigani. Časovni okvir romana je zamejen z obdobjem socializma. To je še čas politične represije in nadzora, v katerem potekajo revna in obrobna življenja Lainščkovih literarnih oseb iz ciganskega naselja Lacki roma. Cigani, kot so Žlajfar Bumbaš, Plantavi Miška, Debeli Babič ali Grintavi Fico, v tem svetu nimajo nobenih razvojnih možnosti, obsojeni so na grenko usodo svojih prednikov. Njihova edina tolažba in razvedrilo, pa tudi izražanje kreativne sile, je glasba, v kateri najde zatočišče nadarjeni »muzikaš« Halgato. Ko se njegov prijatelj, Cigan Pišti, odloči za šolanje v mestu, ga Halgato zvesto podpre in s svojim igranjem požrtvovalno služi denar za njegovo izobrazbo. Pišti tako uteleša Halgatovo upanje, da bo njegov prijatelj nekoč lahko prestopil meje tega surovega ciganskega sveta in da bo s končano šolo lahko zaživel drugačno življenje. Ta roman je poln podob prvinskega ciganskega sveta, razmišljanja in njihove govornice. Med Cigani in Necigani vlada nepremostljiv prepad, čeravno lahko drug drugega za silo tolerirajo. Cigani si občasno sicer prizadevajo, da bi se rešili spon svojega okolja in rodbinske pogojenosti, a jim to le redko uspeva. Njihov svet je namreč izvorno preveč drugačen.

Drugačno večkulturno in medkulturno okolje pa je tematizirano v romanih **Marjana Tomšiča**, ki so umeščeni v avtohtono Istro pred drugo svetovno vojno in po njej, kjer so se v preteklosti med seboj prepletale slovenske, hrvaške in italijanske kulturne ter jezikovne prvine. V romanu *Šavrinke* (1986), ki pripoveduje zgodbe o ženskah, potovkah, ki so po vsej Istri zbirale jajca ter druga živila in jih hodile prodajati v Trst, in ki je postavljen v čas med obema svetovnima vojnoma, je Istra še enoten prostor, še ne usodno razdeljen z novimi mejami in kot tak življenjskega pomena za preživetje tamkajšnjih revnih ljudi. Ta istrski svet je zarisan z živopisnostjo in nacionalno raznolikostjo v stikih pripadnikov in pripadnic različnih etničnih skupin, ki med

seboj govorijo tudi poseben, istrski jezik, to je slovenščino, ki je pomešana z italijanskimi in s hrvaškimi prvinami. Medprostorja, v katerih se gibljejo Šavrinke in Šavrini, so torej zaznamovana tudi jezikovno (Borovnik 2012: 163). Geografsko pa se liki gibljejo med številnimi drobnimi zaselki vse od Gračišča pa do Motovuna, Kubeda in Buzeta pa tja do Trsta, ki je njihovo naravno in trgovsko zaledje. Kako nasilno, z novimi povojnimi državnimi mejami, pa se istrski prostor spremeni in kakšna je ta nova delitev, po kateri Trst ne ostane v novi, socialistični Jugoslaviji, temveč pripade Italiji in je zdaj od nekdanj samoumevno prehajanje meje za dolgo prepovedano, je prikazano v Tomšičevem romanu z dialektalnim naslovom *Zrno od frmentona* (1993). Ta roman na osnovi tragične osrednje ženske zgodbe, v kateri se Šavrinke, obtožena tihotapljenja, znajde v puljskem zaporu, pripoveduje o Istri in njenem zlomu, ki ga je povzročil jugoslovanski partijski režim. Pripoveduje o zablodah socializma in o povojnem fizičnem in ideološkem nasilju nad preprostimi ljudmi v tem prostoru. *Zrno od frmentona* je monumentalen roman, ki ponovno, tako kot *Šavrinke*, še prav posebno osvetljuje žensko zgodbo, ki v zgodovinskih priročnikih o prelomnih zgodovinskih obdobjih navadno ne najde svojega mesta. Tej zavezi pa sledi pisatelj tudi v romanu *Grenko morje* (2003), ki pripoveduje o slovenskih aleksandrinkah, mladih Istrankah, ki so v času pred drugo svetovno vojno kot dojilje hodile služiti denar k bogatim družinam »čez morje«, v Egipt, največ v Aleksandrijo. V tem romanu Tomšič presega slovenski geografski prostor in dogajanje premakne v Afriko, ki je kulturno, nacionalno, rasno, religiozno in jezikovno povsem drugačna. Tematizira žalostno pot in razpetost mladih žensk, ki so s svojim delom preživljale domače družine, pa tudi kulturni šok, s katerim so se morale v novem okolju spopasti. Soočale so se z jeziki, ki so se jih šele morale naučiti, z angleščino, francoščino, arabščino, in s kulturno-religioznim okoljem, ki so ga včasih težko prenašale. Aleksandrinke so rasno drugačnost egipčanskega sveta (Arabce, črnce) pretežno odklanjale zaradi religioznih razhajanj, zaradi slabše izobrazbe in mnogih predsodkov, ki so bili na Slovenskem močno zakoreninjeni (Potisk 2018: 126). Nekatere teh razlik niso zmogle in so se v novem svetu izgubile. Druge pa so se po nekaj letih vračale domov, a v vaško in družinsko okolje, ki jih ni več sprejemalo, ali pa se one same nanj niso mogle več navaditi.

Roman *Grenko morje* je prvi, ki pripoveduje o usodah slovenskih ekonomskih emigrantk, prvih slovenskih »gastarbajterk«, in o njihovem soočanju z drugim in drugačnim. V romanu pa nastopa tudi mednarodna družina literarnih likov, številnih izseljencev, med katerimi so poleg Slovencev in Slovenk še Romuni, Čehi, Italijani, poljski Judje, Cigani idr. (Tomšič 2002: 27). V novi svet potujejo z velikim

upanjem iz različnih razlogov, med katerimi pa so tudi politični. Tako se npr. dekleta/ženske na ladji pogovarjajo o fašističnem nasilju nad Slovenci na Primorskem in o tem, da je v njihovih domačih krajih prepovedano govoriti in peti slovensko (Tomšič 2002: 42). V Egipt se podajajo za zaslužkom, a tudi z upanjem, da se bodo politične razmere doma medtem spremenile (a kot vemo, se žal niso).

3 Dvo- in večjezičnost v literaturi

V sodobni literarni znanosti pa se vrstijo tudi znanstvena dela na temo dvo- in večjezičnosti v literaturi. To je še mlado raziskovalno področje, ki vsebuje tako jezikoslovni kot literarnovedni vidik (Dembeck in Paar 2017: 10). Jezikoslovci se ukvarjajo z analiziranjem jezikovne raznolikosti v literarnih besedilih, npr. z analizo dinamičnih razmerij med dialekti, sociolekti in standardiziranim (knjižnim) nacionalnim jezikom. Drugi zorni kot opazovanja pa ponuja vprašanje, kaj se dogaja, če npr. oseba v romanu govori dva ali več jezikov, kakšen je diskurzivni pomen take rabe, stikov in/ali mešanja različnih jezikov, kakšna sta kulturni in socialni pomen take literarne dvo- ali večjezičnosti. Literarni znanstveniki se ukvarjajo tudi z vprašanji menjave literarnega jezika oz. tako imenovanega jezikovnega prestopa (kot npr. v literaturi Louisa Adamiča iz slovenščine v angleščino, Brine Svit iz slovenščine v francoščino, Josipa Ostija iz t. i. srbohrvaščine v slovenščino), pa tudi z analizo pomena mešanja jezikov (npr. slovenščine s srbohrvaščino ali slovenščine z nemščino v romanih Lojzeta Kovačiča *Resničnost in Prišleki*, slovenščine s srbohrvaščino v romanu Jožeta Snoja *Balkan Sobranie*, Gorana Vojnovića *Jugoslavija, moja dežela* idr.).

Roman **Lojzeta Kovačiča** *Resničnost* (2004, 1. izdaja 1972) tematizira moško služenje vojaškega roka v nekdanji Jugoslaviji, tedaj še FLRJ. V njem se osrednji protagonist kot vojaški obveznik znajde v kazenskem vodu nekje v južni Srbiji, a sredi vojakov in nižjih oficirjev, ki so po narodnosti Slovenci, Srbi, Hrvati, Bosanci in Šiptarji (Albanci). Vojaki so v tej enoti kaznovani zaradi pobegov iz karanten, tatvin, poškodb orožja, predvsem pa zaradi nepokorščine, zaradi neizpolnjevanja brutalno nesmiselnih ukazov. Na kazensko delo so obsojeni tudi zaradi Informbiroja ali sovražne propagande, največkrat pa zaradi navadnih malenkostnih prekrškov, ki so bili obteženi še z njihovo »sumljivo« osebno karakteristiko, kakršna jih je k vojakom spremljala še iz domačega okolja. Roman je kot eden redkih v tedanji socialistični Jugoslaviji pokazal na nevzdržne razmere v JLA in na psihično ter fizično nasilje nad navadnimi vojaki. Njegova posebnost pa je v tem, da je kot pripoved napisan v

slovenskem jeziku, a z dialogi, ki potekajo in so zapisani samo v srbsčini. Ta roman pripoveduje o razmerah, v katerih je politika propagirala »bratstvo in edinstvo«, v resnici pa so bile razmere pri vojaki polne primitivizma in nasilja, ki pa je bilo tudi jezikovno. Vsi vojaki so namreč morali govoriti srbsko ne glede na to, iz katerih republik Jugoslavije so prihajali. Izražanje v njihovih nacionalnih, maternih jezikih je bilo prepovedano.

Svojevrstna posebnost Kovačičevih del pa je zagotovo tudi ta, da je bila pisateljev materni jezik v resnici nemščina, saj je bil leta 1928 rojen v Baslu materi Nemki in očetu Slovencu, v družini pa so govorili nemško. Njegova družina se je na začetku druge svetovne vojne preselila na področje današnje Slovenije, najprej na Dolenjsko in potem v Ljubljano, pisatelj pa se je slovenščine kot doraščajoči fant moral šele naučiti. Do dvanajstega leta slovensko sploh ni znal. Kljub temu je vse svoje poznejše romane, tako tudi *Resničnost*, napisal v slovenščini, le-tej pa je v tem romanu dodal še srbsčino, ki se je je naučil pri vojaki. Prav to prisilo, ki je nanj delovala kot nasilje, pa med drugim tematizira ta roman. Del romana je prvič izšel kot novela z naslovom *Zlati poročnik* v Reviji 57, zaradi ostrih reakcij tedanje politike (in vojske) pa je bila ta revija ukinjena, kar je zgovorno pričalo o stopnji demokracije v tedanji Jugoslaviji. JLA ni prenesla nobenih kritik na svoj račun.

Jezikovno dvoplastnost kot posebno razmerje med slovenščino in nemščino pa je pisatelj ohranil in izrazil tudi v svojem romanu *Prišleki* (1. in 2. del 1984, 3. del 1985), v avtobiografski epopeji o izseljenstvu in pregnanstvu svoje družine, ki se je iz Švice na pragu druge svetovne vojne izselila na Slovensko. V njem je prikazal usodo emigrantov, »prišlekov«, za kakršne so obveljali, in najrazličnejše življenjske težave, povezane s tem dejstvom. V romanu je razvidno, da se je pisatelj slovenščine prej kot v šoli učil na ulici, da se je kot tujec moral znajti, kakor se je vedel in znal, zaradi njegovega nemškega porekla pa ga je spremljal pečat nezaželenosti in sumljivosti ne le med vojno, temveč še dolga leta po njej. Ta roman je napisan v knjižni slovenščini, ki pa je pomešana s številnimi ljubljanskimi pogovornimi izrazi, medtem ko dialogi osrednjega lika, dečka Bubijsa, z njegovo materjo in s sestro potekajo le v nemščini in so v tem jeziku tudi zapisani. V slovenščino so prevedeni pod črto.

S posebne vrste »prišleki« pa imamo opraviti v romanih **Gorana Vojnoviča** *Čefurji raus* (2008), *Jugoslavija, moja dežela* (2013) in *Dordić se vrača* (2021). Prvi in tretji roman skozi perspektivo odraščajočega fanta, Marka Dordića, tematizirata življenje in odraščanje v južnjaškem getu, kakršne naj bi bile ljubljanske Fužine, znane po tem,

da tam živijo različnojezični priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije, ki so si v Sloveniji poiskali delo. Osrednji liki v Vojnovičevih romanih pa so zlasti otroci priseljencev, se pravi druga generacija, ki med kulturo in jezikom svojih staršev ter večinsko slovensko družbo še vedno čuti določeno napetost in razpetost. Srečujejo se s stereotipi in predsodki, ki se nanašajo na priseljence, t. i. čefurje, s stigmatizacijo in z diskriminacijo. Vojnovič tako tematizira problematiko sprejemanja oz. nesprijemanja tujcev v Sloveniji, vendar ne piše le o odnosu Slovencev do priseljencev, temveč tudi o pogledu priseljencev na Slovence, ki so prav tako stereotipni. Oba pisateljeva romana razbijata iluzijo, da je Slovenija monokulturna in enojezična država.

V slovenski književnosti so še vedno redki romani, ki bi tematizirali razpad nekdanje socialistične Jugoslavije. Pred romanom Ferija Lainščka *Strah za metulje v nevihti* (2014) obravnava to temo kot razhod med generacijo očetov in sinov prav Vojnovičev roman *Jugoslavija, moja deželca* (2011). Naslov predstavlja postmodernistično ironični palimpsest k slovenskemu (političnemu) sloganu tistega časa, ki se je glasil *Slovenija, moja deželca*. Vojnovič tako že z naslovom svojega romana opozori na to, da je bila »naša deželca« Jugoslavija večnacionalna in večkulturna skupnost, njen razpad pa je prikazan z zgodbo mladostnika, ki je sin Slovenke in Srba, oficirja v nekdanji JLA. Takih mešanih zakonov je bilo v Jugoslaviji veliko in tako je Vladanova zgodba simbolna. Osrednji protagonist Vladan je namreč doraščal v večkulturnem okolju hrvaškega Pulja/Pule, ki so ga tvorili tako Slovenci kot Hrvati, a tudi Bosanci (kot delavci v ladjedelnici), Srbi (iz oficirskih družin), Cigani (kot prodajalci na trgu ali cirkusanti), poleg njih pa so nacionalno živopisnost mestu dodajali še italijanski in nemški turisti. Videti je, da med njimi ni bilo posebnih napetosti in nesoglasij. Toda leta 1991 se je Vladanovo otroštvo zgodaj poleti nenadoma končalo. To ugotavlja za nazaj, saj takrat kot otrok vsega, kar se je dogajalo, še ni mogel razumeti. Vladanov oče pa je vedel, da se bo začela vojna. Z družino se je moral kot oficir JLA čez noč preseliti v Beograd, v vojni pa je bil pozneje domnevno pogrešan. Vladanova mati je sinu pozneje lagala, da je mrtev. Z lažjo ga je hotela zaščititi pred dejstvom, da je postal njegov oče vojni zločinec.

Roman je napisan kot prepletanje zgodbe iz preteklosti (Vladanovo otroštvo, selitev, vojna v Jugoslaviji) in sedanjosti (odrasli sin hoče izvedeti resnico o svojem očetu in se odpravi na pot, da bi ga poiskal). Vladan in njegova mama sta se drug drugemu povsem odtujila, a najhujša je bila pravzaprav sinova notranja tujost, njegova razpetost med »biti tukaj« (v Sloveniji) in pripadati »drugemu« (po očetu je srbskega

porekla). Roman prikazuje tudi jezikovno različnost bivše Jugoslavije, saj se v njem poleg slovenščine pojavljajo še številne, tudi pogovorne variante t. i. srbohrvaščine (dialogi in monologi, kletvice, citati iz pesmi), pa tudi bosanščine, madžarščine (kot govora v Novem Sadu) in pogovorne slovenščine s pokrajinskimi variantami (ljubljanščine, štajersščine). Simbolno sporočilno pa je tudi dejstvo, da se v »zgodbi iz sedanjosti«, ki se odvija v Sloveniji, mati in sin ne pogovarjata več v istem jeziku – mati govori s sinom slovensko, on pa ji nalašč odgovarja v srbohrvaščini. Odgovor na vprašanje, zakaj je tako, se gotovo skriva tudi v tem, da sin noče pozabiti preteklosti, kajti Jugoslavija je bila del njune identitete. In ko svojega očeta končno najde na Dunaju, kjer se le-ta skriva, mu vojnih zločinov ne more odpustiti. Vladana srečanje z očetom ne pomiri, temveč ravno obratno, še vedno ostaja notranje nestabilen in identitetno odtujen.

Nemški raziskovalec Till Dembeck v Uvodu v svojo znanstveno monografijo *Literatur und Mehrsprachigkeit/Literatura in večjezičnost* (2017) omenja nekatere literarne nagrade, ki jih v posameznih evropskih državah namenjajo za večjezičnost v literaturi, s tem pa tudi za izražanje večkulturnosti v literaturi. Taka je npr. Luksemburška literarna nagrada za večjezičnost, ki jo podeljujejo za literarna besedila, napisana v kombinaciji najmanj treh deželnih jezikov – v luksemburščini, nemščini in francoščini, lahko pa vsebujejo tudi druge jezike. Eden od pogojev pa se glasi, da mora biti tako literarno besedilo razumljivo tudi bralcu, ki zna npr. le enega od teh jezikov. Ta književna nagrada naj bi vzpodbujala večjezično komunikacijo v večkulturni družbi (Dembeck 2017: 341).

Dembeck nadalje navaja nekatere najbolj znane centre na tujih univerzah, kjer se ukvarjajo z raziskovanjem in s poučevanjem večjezičnosti in večkulturnosti. Med njimi opiše Arbeitsgemeinschaft Mehrsprachigkeit an der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Delovno skupnost Večjezičnost na Alpsko-jadranski univerzi v Celovcu, kjer že samo ime te univerze zarisuje geografski prostor, na katerem so se v zgodovini in sedanjosti stikali različni jeziki in kulture (nemščina, slovenščina, italijanščina, hrvaščina). Ta delovna skupnost obstaja od leta 1999, pri čemer se z večjezičnostjo ukvarjajo v okviru različnih znanstvenih disciplin (znanstveniki kot U. Doleschal, pokojni F. Hafner, T. Reuther, J. Strutz idr.). Eden od rezultatov takega raziskovalnega dela je verjetno ena najbolj znanih monografij na to temo *Literarische Polyphonie/Literarna polifonija* J. Strutza in P. Zime (1996), ki obravnava številne primere iz slovenske, avstrijske/nemške in hrvaške književnosti v

medkulturnem kontekstu (dela F. Lipuša, F. Hafnerja, V. Ošlaka, F. Tomizze, M. Tomšiča, J. Oswald, M. Haderlap, C. Lipuš idr.) (Dembeck 2017: 344).

Da so razprave o popolni »enojezičnosti« iluzorne, piše v isti monografiji tudi David Gramling (Dembeck in Till 2017: 35). Opozarja, da je potrebno pri raziskovanju literarne večjezičnosti nujno upoštevati tudi socialne, politične in kulturne razmere. Po njegovem so si politične elite v zahodni Evropi prizadevale za to, da bi svoje nacionalne teritorije predstavljale kot enojezične (npr. da se v Franciji govori in piše predvsem ali samo francosko), večjezičnost pa so označevale kot »posebno stanje«. Kako pa je npr. z večjezičnimi pisatelji/-icami turškega in kurdskega izvora, ki živijo v Nemčiji, se sprašuje Gramling, kako pa je s pisatelji bosanskega, hrvaškega in tudi slovenskega izvora, ki živijo tam ali drugod po svetu, lahko dodamo mi. Popolna enojezičnost, zaključuje znanstvenik, je utopija v sodobnem svetu ter je prej izjema kot pravilo. Koncept enojezičnosti je bil v zgodovini povezan s pojmi kot jezikovni purizem, lingvistični nacionalizem in jezikovni imperializem. Enojezičnost ni zanj nič drugega kot elitističen akademski konstrukt, ki našo pozornost usmerja proč od različnih jezikovnih praks iz naše neposredne sosesčine. Govoriti o enojezičnosti v jezikovno heterogenem svetu je zato napaka (Dembeck in Paar 2007: 35–40). Eden najbolj znanih primerov iz srednjeevropske književnosti pa je npr. prav Franz Kafka, čigar delo je močno vplivalo tudi na slovensko književnost (npr. na Draga Jančarja ali Vlada Žabota), ki je v večjezični in večkulturni Pragi pisal v nemščini. Bil je namreč nemško govoreči praški Jud, kot sin staršev judovskega izvora pa je obvladal še jidiš, hebrejščino, pa tudi češčino, je v svoji znanstveni monografiji o Kafki posebej poudaril Primož Mlačnik (2020: 35–40).

Zaradi življenja v večkulturni družbi pa se pri ljudeh razvije t. i. notranja večjezičnost, piše znanstvenik Jorg Roche v razpravi *Sprache als Medium von (Des-) Integration/ Jezik kot medij (dez)integracije* (Dembeck 2017: 45). Da je to res, priča tudi naš spomin na življenje v nekdanji socialistični Jugoslaviji, ko smo Slovenci t. i. srbohrvaščino tako rekoč ponotranjili in se že skoraj prenehali zavedati, da je to tuji jezik. Bili smo integrirani v različna jezikovna okolja, prehajali smo iz enega v drugega in jezika sta se na pogovorni ravni tudi že mešala med seboj. To jezikovno prelivanje se je omejilo z letom slovenske osamosvojitve, 1991, in pri mlajših generacijah vedno bolj izginja. T. i. srbohrvaščino zdaj »nadomeščajo« drugi jeziki, še najbolj angleščina kot priljubljeni jezik spakovanja najstnikov, pa tudi odraslih lažnih kozmopolitov.

O tem pa, da je bila nekdanja Jugoslavija prav zaradi samoumevne prisotnosti različnih jezikov, kultur in literatur zelo bogata država, ki je ljudem omogočala spoznavanje drugega in drugačnega, je v svojih esejih še v času razpadanja te države pisal predvsem Aleš Debeljak (*Somrak idolor*, 1994). Tudi uprizoritve slovenskih dramskih besedil niso bile omejene le na slovenski prostor kot zdaj, temveč so jih z velikim uspehom igrali po vsem nekdanjem jugoslovanskem prostoru, npr. drame Draga Jančarja, Dušana Jovanovića, Rudija Šeliga idr. Slovenska dramska dela so pogosto odražala tudi večnacionalno, večjezično in večkulturno problematiko (Jančar: *Veliki briljantni valček*, *Zalezujoč Godota*; Jovanović: *Osvoboditen Skopja*; Šeligo: *Ana*).

Literarni znanstvenik Marko Juvan pa v svoji razpravi *Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov*, objavljeni v znanstveni monografiji Alenke Koron in Andreja Lebna z naslovom *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu* (2020), piše o tem, da postaja literarna ustvarjalnost izrazito večjezična in tudi jezikovno hibridna ter da se to spreminja v transnacionalni položaj. A tako je bilo že od nekdaj, opozarja Juvan (2020: 27). Ob slovenskih tekstih so do sredine 19. stoletja obstajali tudi latinski in nemški. Trubar je npr. svoja pisma pisal v nemščini, svoja dela v tem jeziku pa so ustvarili tudi številni drugi, npr. Janez Vajkard Valvasor, Anton Tomaž Linhart, France Prešeren, Žiga Herberstein, Žiga Zois, Jernej Kopitar. Pozneje je nemščino izrinila slovenščina, piše Juvan, zlasti v 60. letih 20. stol. pa lahko opazujemo pravo pluralizacijo in hibridizacijo slovenskega knjižnega jezika, z vpletanjem tujih jezikov, narečij, sociolektov, priseljskih mešanic jezikov itd. Iz kanona slovenske literarne zgodovine pa so bili odrinjeni t. i. »zamejski« avtorji in avtorice, pa tudi priseljenci, ki so bili večinoma dvojezični. Še vedno pa so, opozarja Juvan, getoizirani priseljski pisci, ki ne pišejo in objavljajo v slovenščini, a živijo v Sloveniji. K temu je po njegovem mnenju pripomogla tudi slovenska ksenofobija, združena z večvrednostnim kompleksom v odnosu do t. i. Balkana (Juvan 2020: 27–28).

Juvan se sprašuje, zakaj se tako trdovratno oklepamo predstave, da vsakemu narodu pripadata le en sam knjižni jezik in literatura? Pri svojem razmišljanju se opira na kritiko »monolingvalne paradigme« Y. Yildiza (2012) in na Beecroftovo (2015) »ekologijo svetovne literature«. Vrača pa se tudi k teoretičnim razmišljanjem Mihaila Bahtina, ki poudarja razvojno vlogo raznojezičja nasproti enojezičju in monološkosti. Raznojezičje, poudarja tudi Juvan, izpostavlja dialoškost. Juvan ob tem kritično dodaja, da se v zadnjem času ideja večkulturnosti zaradi migrantske krize in islamofobne reakcije Zahoda »umika restavriranemu nacionalistično-

fašističnemu in rasističnemu populizmu«, ki je po njegovem prodril tako v javne medije kot v etabliirano politiko (Juvan 2020: 29).

4 Nekaj primerov dvojnih identitet v slovenski književnosti

V slovenski književnosti poznamo veliko pisateljev/-ic, katerih delo izraža dvojnost njihovih osebnih in pisateljskih identitet, dvo- ali večjezičnost, večkulturnost in medkulturnost.

Louis Adamič (1898–1951), Slovenec iz zaselka Blato, ki se je komaj petnajstleten sam podal v Ameriko, kjer je iskal priložnosti za novo življenje, je svoje izjemno bogato literarno in publicistično delo napisal v angleščini. Bil je »človek z idejami za današnje čase«, je v svojem prispevku na simpoziju ob 120-letnici pisateljevega rojstva zapisal zgodovinar Božo Repe, »saj je skušal združevati domovinsko ljubezen, izseljenstvo in kozmopolitizem« (Repe 2018: 24–63). Bil je nasprotnik vojn, nasilja, vsakršne gospodarske, politične, rasne in etnične diskriminacije ter zagovornik enakopravnih odnosov v svetu, pa je ugotavljala tudi Janja Žitnik Serafin v številnih študijah o Adamiču in njegovem delu (*Žitnik Serafin* 1993, 1992, 1995). Dan Shiffman je v svoji knjigi *Korenine multikulturalizma* o Adamiču zapisal, da ga je »ves čas gnala želja, da bi združil številne dele sebe: svoje otroštvo v Sloveniji, simpatije do komunizma in naklonjenost do Amerike« (Shiffman 2005). Kot priseljenc v ZDA je razvil velik posluš za posebnosti različnih narodov in je v njihovi raznolikosti videl predvsem bogastvo. O tem je ogromno pisal in predaval, nenehno pa se je tudi sam gibal med slovensko in ameriško identiteto. Za bistvo svojega bivanja je sprejel kulturni pluralizem. Za take ideje si je prizadeval v času med obema svetovnima vojnama, ko sta vzvišeni odnos do priseljencev in tudi močan antisemitizem ter rasizem prežemala njegovo novo domovino Ameriko in ko se je v Evropi vzpenjal nacizem. S svojimi idejami je bil zelo vpliven in njegove knjige so našle odmev pri številnih bralcih. Belski Američani so v Afroameričanih in priseljencih videli grožnjo za ameriško identiteto. Adamič pa je obsojal njihovo ksenofobijo in rasizem. Med drugo svetovno vojno je našel navdih pri partizanskem voditelju Titu in ga je podpiral tudi zato, ker je po njegovem Tito idejo kulturne raznolikosti in etnične enakopravnosti vgradil v antifašistično revolucijo in jo obljubljal kot eno bistvenih lastnosti nove Jugoslavije. Njegova ideja je bila zavezana gradnji pluralistične družbe in Adamič je to podpiral. Verjel je, da bo komunizem na Balkanu le faza med monarhijo in demokracijo in da bodo narodi imeli pravico do samoodločbe.

Na tem mestu se ne moremo posvetiti vsem Adamičevim publikacijam, zato naj poudarimo le knjigo *Iz mnogih dežel*, katere prevod smo dobili šele leta 2018, izvirnik pa je izšel tik pred drugo svetovno vojno, leta 1940, v Ameriki. V njem je razvidno, da se Adamič ni strinjal s protipriseljenskimi stališči Edwarda R. Louisa, izraženimi v njegovi knjigi *Amerika: Nation of Confusion* iz leta 1928 (Adamič 2018: 39). V njej je Louis trdil, da so množice priseljencev, ki so v zadnjih stotih letih do leta 1940 prišle v Ameriko in so štejele kar 38 milijonov, za to državo škodljive in da pomenijo nevarnost za demokracijo. To so bili številni Angleži, Nemci, Italijani, Irci, Rusi, pa tudi priseljenci iz južnoslovanskih dežel, med njimi Slovenci. Adamič se strinja z ameriškim predsednikom Roosveltom in njegovo odmevno izjavo: »Tu smo vsi priseljenci.« Pisatelj je v svoji knjigi *Iz mnogih dežel* zato pisal o izkušnji priseljenstva, pa tudi o izkoriščanju priseljenške delovne sile. Zanimale so ga osebne usode teh ljudi, ki jih je zbiral z vneto raziskovalno pozornostjo in jih objavil v obliki pisem (Gselman 2018: 420). Adamič je pisal tudi o njihovih različnih kulturnih okoljih in jezikovnih pregradah, na katere so naleteli v novi domovini.

»Louis Adamič je v ZDA in pri nas znan predvsem kot eden najzgodnejših utemeljiteljev multikulturalizma, še preden se je ta razvil kot smer v družboslovju,« je zapisano na zavihku k izidu slovenskega prevoda, ki je delo Mojce Dobnikar. Delo *Iz mnogih dežel* je rezultat avtorjevega desetletnega terenskega dela, raziskovanja položaja migrantskih delavcev v Ameriki, vsebuje pa tudi pisateljevo avtobiografsko refleksijo, ki je aktualna še danes. Zavzemal se je za enakopravno obravnavanje vseh kultur, ne za njihovo asimilacijo. Ta knjiga je doživela sedemnajst izdaj in ponatisov, avtor je zanj prejel več nagrad in štipendij, kar priča o njeni izjemni odmevnosti. Adamičevo delo *Iz mnogih dežel* so delili ameriškim vojakom ob vstopu ZDA v drugo svetovno vojno. V njem so se namreč prepoznavali številni priseljeni Hrvati, Slovenci, Čehi, Poljaki, Finci, Grki, Armenci, Nizozemci, Japonci, Škoti, Mehičani in drugi, na katerih delu je počivalo in se krepilo ameriško gospodarstvo. Eden od priseljencev pa, ki je Adamiču 15. 3. 1940 poslal osebno pismo, je v njem zapisal: »Vsi smo od nekod prišli« in »Ne zatirajte maternih jezikov priseljencev; začnite jih poučevati« (Adamič 2018: 318, 322).

Recepcija Adamičevega dela v slovenskem prostoru pa je bila po drugi svetovni vojni skromna, da ne rečemo zelo distancirana. Pisateljevo začetno navdušenje nad Titom se je po vojni namreč poleglo, k ohlajeni recepciji Adamičevih del pa je najbrž pripomogla tudi pisateljeva nasilna in še danes ne povsem pojasnjena smrt, pa tudi dejstvo, da je pisal v angleščini. Z njim se je zgodilo podobno kot npr. z Almo Karlin,

ki je pisala v nemščini in je glavnino svojih del objavila pred drugo svetovno vojno. Po vojni, v času socializma, je oba pričel zagrinjati plašč odrinjenosti in pozabe, češ da zaradi pisanja v tujem jeziku »nista naša«. Za slovenske so obveljali predvsem avtorji in avtorice, ki so pisali in objavljali le v slovenščini, glavnih tokov literarne zgodovine pa avtorji, ki so pisali bodisi v Sloveniji ali v tujini v tujih jezikih, kot npr. slovenski izseljenci, sploh niso zanimali. To zanimanje je smelo vznikniti šele v osemdesetih letih 20. stoletja in šele odtlej se polagoma pričenjamo zavedati, kako raznolika in bogata je literatura Slovencev, ki so ustvarjali zunaj meja Slovenije – bodisi v slovenščini bodisi v jezikih svojega novega življenjskega okolja. Obenem pa pričenjamo literarnovedno raziskovati ter upoštevati tudi delo priseljencev v Slovenijo.

Med zanimive primere dvojne, nemško-slovenske identitete uvrščamo tudi pisatelja **Petra Handkeja** (1942), rojenega v Griffnu/Grebinju na avstrijskem Koroškem. O izrazih slovenske identitete v njegovi literaturi sem že pisala v poglavju svoje knjige *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti* (Borovnik 2017: 87–103). Le malokdo pa je opazil, da je pisatelj celo ob podelitvi Nobelove nagrade za literaturo svoj govor začel v slovenščini, in sicer s citatom iz nekega psalma, ki se ga je spominjal še iz časa svojega doraščanja na Koroškem. Slovenščini, jeziku svoje matere in jeziku, ki je še vedno del njegove osebnosti, se je tako nevsiljivo priklonil. Obenem pa je opozoril tudi na to, da igra slovenščina kot jezik njegovih prednikov pri njem veliko vlogo. Če se tega kot doraščajoči fant še ni dobro zavedal ali pa je ta jezik čutil celo kot »tuje narečje«, se tega na stara leta zaveda vedno bolj, kar je nenazadnje razvidno tudi iz njegovega romana-drame *Immer noch Sturm* (2010), v slovenskem prevodu *Še vedno vihar* (2011). Drama tematizira usodo njegove slovenske družine, v kateri se je njegova mati med drugo svetovno vojno zaljubila v Nemca, ki je postal pisateljev oče, in v kateri sta se dva materina brata prištevala k Slovincem, a sta kot mobiliziranca v nemški vojski morala umreti za Hitlerjev rajh. Eden od njiju, Handkejev stric Gregor, pa je pred drugo svetovno vojno, leta 1936, obiskoval kmetijsko šolo v Mariboru in se nato vrnil na Koroško ne le kot odkritelj novih pridelovalnih metod, temveč zlasti z okrepljeno zavestjo, da je slovenščina njihov družinski jezik. Po njegovi smrti se je v družini ohranil njegov sadjarski priročnik iz časa šolanja v Mariboru, v katerem je vse zapisal v slovenščini. Stričeva smrt in ta knjižica sta naredila globok vtis tudi na mladega Handkeja, ki se je po maturi odpravil odkrivat Slovenijo in svojo že pozabljeno slovenščino, zdaj še s pomočjo Pleteršnikovega slovarja. O tem je pozneje pisal v romanu *Ponovitev* (1988). Vedno bolj se je pričenal zavedati, da tudi on s svojo zrcalno sliko sodi k Slovincem

in da je slovenščina njegov prvi, izhodiščni, materni jezik. V drami *Še vedno vihar* pa je tematiziral še položaj koroških Slovencev med drugo svetovno vojno, njihov partizanski odpor in upanje, da bodo lahko po vojni v okviru Avstrije zaživel kot enakopravni državljani. Ta drama izraža razočaranje spričo dejstva, da se njihovo upanje v celoti ni uresničilo in da slovenščina na avstrijskem Koroškem izumira. S takim spoznanjem pa se je Handkejeva literatura pridružila kritičnim sporočilom literarnih del Florjana Lipuša in Maje Haderlap.

V drami *Še vedno vihar* je Handke v nemško sobesedilo vpletal slovenščino, npr. že na začetku, ko njegovi predniki »stopajo v sliko«:

»Guten Tag, Grossmutter, stara mati, dober dan. Guten Tag, Grossvater, stari oče, dober dan, tesar, bzw. Zimmermann. Guten Tag, Onkel und Taufpate Gregor, moj stric in moj boter, mein Onkel und mein Pate, dober dan. Guten Tag, teta, dass ist: Tante Ursula /.../« (Handke 2010: 11)

Slovenskim poimenovanjem in pozdravom sledijo imena za domače okolje, kot so: »Koroška, lepa Koroška« in »Svinjska planina« (Handke 2010: 12), pri čemer pojasnjuje, da se ta planina ne imenuje po svinjah, temveč po svincu. Omenja pa še, da se »spodaj« nahaja Jugoslavija (Handke 2010: 13). V vsej drami je poudarjeno, da slovenski jezik določa bistvo njegove družine. Razvidno je tudi, da se v Handkejevem domačem okolju še do začetka druge svetovne vojne sploh ni govorilo nemško. Kdor je govoril nemško, piše, je bil gospod, nemščina pa je šele v času vojne postala »magnet za tamkajšnje babovje« (Handke 2010: 20). Zgodovino koroških Slovencev označuje kot tragedijo, a njegov oče poudarja, da so se med drugo svetovno vojno prav Slovenci borili zoper Hitlerja. Ko Handke omenja sadjarski priročnik svojega strica iz časa njegovega šolanja na kmetijski šoli v Mariboru, pa citira napis »Sadjarstvo« ter dejstvo, da se je stric imenoval Gregor Svinec, pri čemer so njegovo ime pozneje ponemčili v »Bleier« (Handke 2010: 23). S posebno pozornostjo navaja stričeve slovenske zapiske:

»Jabolko Welschbrunner: Plod debel, pravilno oblaste oblike. /.../ Koža gladka, zelena, pozneje rumena, na sončni strani živordeče obarvana. /.../ Na drevesu zori v prvi polovici oktobra in počaka do vigredi.« (Handke 2010: 24)

»Drevo raste zelo močno in daje nato redne in bogate pridelke. /.../ Uspeva v vsaki zemlji in legi.« (Handke 2010: 25)

Tudi datum stričevega zapisa je v slovenščini: »Maribor devetindvajsetega februarja tisoč devetsto šestintrideset« (Handke 2010: 25).

Taki slovenski deli, ki jih je v sicer nemško napisani Handkejevi drami še več, imajo podobno funkcijo kot slovenščina v nemškem romanu Maje Haderlap *Engels des Vergessens* (2011). Obe deli sta nastajali skoraj sočasno, pri obeh pa se s prevodom v slovenščino ta močno poudarjena dvojezičnost na žalost izgubi. Toda nemškemu bralcu sporoča zgodbo o dvojezičnih identitetah obeh avtorjev, pripoveduje pa tudi o slovenskem partizanskem odporu zoper nacizem v Avstriji.

V kontekstu opazovanja dvokulturnosti in dvojezičnosti predstavljajo posebno zanimivost tudi nekatere sodobne slovenske pisateljice-migrantke. Raziskavo v tej smeri bi lahko še razširili, a tokrat naj opozorimo le na dve avtorici. Prva se je iz Slovenije odselila v Prago, druga pa se je iz Makedonije priselila v Slovenijo.

Alenka Jensterle Doležal (1959) je bila rojena na Jesenicah, po študiju slovenskega jezika, primerjalne književnosti in filozofije pa je postala najprej lektorica za slovenski jezik na univerzah v Pragi, Krakovu in Nottinghamu, pozneje pa se je ustalila v Pragi, kjer danes živi in dela kot profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Karlove univerze. Je pesnica, prozaistka, esejistka in literarnovedna znanstvenica. Leta 2014 je prejela priznanje Veleposlaništva Slovenije v Češki republiki za podpiranje in razvijanje slovenko-čeških stikov in za širjenje slovenske kulture in književnosti na Češkem. Leta 2017 pa ji je bila podeljena nagrada Mira za dosežke v znanosti in književnosti in za utrjevanje slovensko-čeških vezi. Že površen pregled njene poklicne poti nam pokaže, da gre za ustvarjalko, ki ji gibanje po večkulturnem in medkulturnem, pa tudi večjezičnem prostoru pomeni izziv in zadoščanje. Alenka Jensterle Doležal je kot pesnica organizirala številna literarna srečanja in festivale, sodelovala je pri najrazličnejših publikacijah, ki so temu sledile, kot profesorica pa je organizirala mednarodne simpozije in konference na praški univerzi. Ti simpoziji so bili tematsko povezani z literarnimi ustvarjalci in ustvarjalkami slovenske moderne (Ivan Cankar, Zofka Kveder), s slovensko-češkimi odnosi, s posebno pozornostjo pa se je posvečala tudi literarnim opusom slovenskih pisateljic, za katere je očitno menila, da so bile dolgo po krivici prezrte ali odrinjene na rob literarnozgodovinske pozornosti oz. literarnega kanona (Vida Jeraj, Lili Novy). Posebna občutljivost do takih literarnih osebnosti pa je gotovo povezana tudi z njeno osebno zgodbo, zaznamovano s kulturnim nomadstvom ter očarano z večjezičnostjo in večkulturnostjo sodobnega sveta. V intervjuju za Delo (19. 12.

2017) je povedala, da se je za bivanje v Pragi odločila prostovoljno, da v tem mestu rada živi, a da je njena domovina slovenski jezik. V tem jeziku namreč piše svojo literaturo in čeprav se označuje za bitje z več identitetami, ne sodi med tiste ustvarjalke, ki so po dolgih letih življenja v tujejezičnem okolju zamenjale jezik svojega literarnega ustvarjanja. Ostaja zvesta materinščini, a dvojnost svoje identitete vseeno občuti npr. v prepoznavnosti svojega literarnega dela. Povedala je, da se mora v češkem okolju kot tujka veliko bolj truditi, da jo opazijo in priznajo, v Sloveniji pa ostaja zaradi življenja v tujini manj prepoznavna. Nagrada *Mira* slovenske ženske sekcije PEN pa se ji zdi pomembna, ker poudarja delo slovenskih literarnih ustvarjalk, t. i. ženska peresa, tudi tista iz mednarodnega prostora.

Kot pesnica je izdala več pesniških zbirk (*Juditin most*, 1990; *Pokrajine začetka*, 1994; *Zapiski za S. G.*, 2006; *Pesmi v snegu*, 2012), kot prozaiстка pa dva romana, *Temno mesto* (1993) in *Pomen biše* (2015). Zlasti v drugem romanu je razvidna zgodba dekleta in mlade ženske, ki se ji uspe izmakniti utesnjenosti domačega podeželja ter oditi v svet z veliko željo po znanju, pa tudi po drugačni ženski usodi. Prva nova postaja na tej poti je študentska Ljubljana konec sedemdesetih let, pozneje pa različna mesta, tudi New York. Roman izraža protagonistkino očaranost z večjezičnostjo in večkulturnostjo, spričo katere se spreminja tudi sama. V položaju »druge« postaja bolj samozavestna, obenem pa občutljiva za različne odrinjene družbene sloje in teme. V New Yorku zapiše:

»Sem na strani socialnih odrinjencev, emigrantov, kulturnih, narodnostnih, spolno drugačnih manjšin, tistih, ki imajo drugačno barvo kože, drugačen način življenja, drugo spolno usmerjenost, ali pa teh, ki prihajajo iz mojega odrinjenega, nikoli pozabljenega sveta bivšega socializma.« (Jensterle Doležal 2015: 20–21)

Videti je, da je njeno nomadstvo sicer opredeljeno s srednjeevropskimi mesti »kot kavarna Evropa, na razpotju civilizacij in kultur« (Jensterle 2015: 65), ki ležijo na obrežjih rek, z baročnimi cerkvami in mostovi, a pritegnejo jo tudi moderni megapolisi, ki ji nudijo anonimna zatočišča in dobre pogoje za intelektualno delo. Kot deklica je iskala zavetje v knjigah z zavedanjem, da bi rada potovala, spoznavala druge kulture in jezike. V poznih šestdesetih letih je pripadala uporniški generaciji, ki je segala tudi v osemdeseta, kajti »/ž/ivljenje na vasi je bilo kletka konvencij in leglo stereotipov, šolski primer nesvobode« (Jensterle 2015: 132). Na drugi strani pa je njeno generacijo oklepala »lažni državni optimizem v času socializma« (Jensterle 2015: 132). Iz vsega tega se je kot oblika odpora oblikoval njen »pogled Meduze«, s čimer avtorica namiguje na znano feministično teoretičarko Helene Cixous.

Pisateljica in pesnica **Lidija Dimkovska** (1971) pa je Makedonka, ki živi v Sloveniji. Rojena je bila v Skopju, kjer je končala študij primerjalne književnosti. V Bukarešti je doktorirala iz romunske književnosti, tam pa je pozneje delala kot lektorica za makedonski jezik. Kot štipendistka Ad future je bila med letoma 2005 in 2006 zunanja sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo na SAZU, kot docentka pa je honorarno predavala svetovno književnost na Fakulteti za humanistiko na Univerzi v Novi Gorici. Je prevajalka slovenske in romunske književnosti v makedonski jezik. Je avtorica več pesniških zbirk in romanov: *Rezervno življenje* (2012), *Skrita kamera* (2004) in *Non-Oui* (2019). Dimkovska pa je sodelovala tudi pri znanstveni monografiji Janje Žitnik Serafin *Večkulturna Slovenija* (2008), za katero je napisala poglavje *Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji*. V svojih literarnih delih tematizira tujstvo v sodobnem svetu, izgubljanje identitet in pridobivanje novih, ki nastajajo tudi zaradi vojnih razmer, npr. zaradi razpada bivše Jugoslavije. Ta tematika se odraža v njenem romanu *Rezervno življenje*, ki je bil nagrajen z Evropsko nagrado za literaturo leta 2013. A teme življenja med različnimi kulturami, državami in jeziki ostajajo stalnica v pisateljicinih delih. Le-ta odražajo njeno kozmopolitsko osebnost, ki pa kljub življenju v Sloveniji ostaja zvesta pisanju v maternem jeziku, makedonščini. V različnih javnih nastopih je izrazila svojo najglobljo povezanost s tem jezikom. Obenem pa je razmišljala tudi o lastnem položaju »tuje avtorice« v Sloveniji, kar jo je vzpodbudilo še k raziskovalnemu delu na tem področju. Toda spremlja jo občutek, da je v Sloveniji tako »tuja pisateljica« kot tudi slovenska. Zelo je povezana tako z literarnim življenjem v Sloveniji kot tudi v Makedoniji in v širšem mednarodnem prostoru. Osebnost meni, da je pojem nacionalne literature zastarel in da je bolj primeren izraz »transnacionalna literatura«.

V romanu *Non-Oui* (2019) je tematizacija tujstva, ki ostaja nepreseženo, večno, najbolj izrazita. Zgodbo v njem pripoveduje vnukinja babice/none Nedjeljke, Hrvatice, ki se je po drugi svetovni vojni zaradi ljubezni do Italijana iz Splita preselila na Sicilijo in tam ostala. Naučila se je italijanščine, se prilagodila tamkajšnjemu življenju, a je vseeno ostala »kot duh«, tujka, in to ne le za druge, temveč tudi za lastno družino. Na Sicilijo se je preselila leta 1947, potem ko je v Splitu preživela drugo svetovno vojno. Njen mož, pripovedovalkin italijanski ded, je bil med vojno italijanski vojak v Splitu, a je po kapitulaciji Italije prestopil k partizanom ter postal del bataljona Garibaldi. V romanu je zapisan tudi čas ustaškega nasilja nad prebivalci, pozneje pa partizanska osvoboditev mesta. Pripoved je oblikovana kot nagovor vnukinje babici in kot pripoved babice o preteklosti, obe pa preskakujeta čas in prostor. Roman slika težavno zgodovinsko obdobje, v katerem se je odvila

ljubezenska zgodba med Hrvatico in Italijanom. V novo nastali Jugoslaviji sledi čas zgodnjega socializma, v Italiji, na Siciliji, pa vladavina mafije, ki je silila ljudi v izolirano življenje, polno strahu. Pripovedovalkina babica Neda se po poroki povsem podredi zahtevam novega italijanskega okolja, s sinovoma tudi sploh ne govori hrvaško, a njen občutek tujstva ostane. Ko pozneje, po dolgih letih ponovno obišče Split, spoznava, da je postala tujka tudi v svojem rojstnem mestu. Ta roman torej tematizira občutke dvojnega tujstva, ki vodijo v izgubljenost. Ko babica Neda na stara leta zboli za Alzheimerjevo boleznijo, namreč nenadoma pozabi italijanščino in se lahko sporazumeva samo še v hrvaščini. Z njo se lahko pogovarja le vnukinja, ki se je edina v družini naučila hrvaško. In ko vnukinja po babičini smrti obišče Split, ugotavlja, da babičinih sledi v tem mestu ni več. Zgrožena pa opaza, da se v mestu zgodovina na svojevrsten, a grozeč način ponavlja. Na Hrvaško se namreč vračata nacionalistično sovraštvo in celo neonacizem, vsa ta izključevanja, ki vodijo v nasilje, pa so podobna kot med drugo svetovno vojno, o kateri ji je pripovedovala babica. Toda v vmesnem obdobju se je zgodil še razpad Jugoslavije, ki je mnoge ljudi prisilil v begunstvo in nekatere tudi za vedno. Roman Lidije Dimkovske, ki se je tudi sama kot sodobna nomadka priselila v Slovenijo in postala hibridna identiteta, torej vsebuje svareč opomin, namreč, da preteklost ni pretekla in da se pri generacijah, ki zgodovino slabo poznajo, lahko ponovi.

5 Pomen literarnega prevajanja

Pri uveljavljanju slovenske književnosti v mednarodnem prostoru igrajo veliko vlogo prevodi. O tem piše na primer poljska znanstvenica Božena Tokarz v svoji monografiji z naslovom *Eseji o poljsko-slovenskem književnem prevajanju* (2019). Raziskovalka navaja bogato zgodovino slovensko-poljskih literarnih stikov, pri katerih je bil posebno pomemben literarni prevod, vse od Prešernove poezije pa do najnovejših, sodobnih slovenskih avtorjev in avtoric. Znanstvenica piše, da ima prevod posredovalno funkcijo, ki je nosilka medkulturnega dialoga ter da se je umetnost prevoda rodila iz želje po preseganju meja, torej iz potrebe po razumevanju tujega in neznanega. Citira Walterja Benjamina, ki je zapisal, da se jeziki v medsebojnem stiku ne le osvetlujejo, temveč tudi razvijajo, pri čemer pa dobri prevodi tudi rušijo določene tabuje (Tokarz 2019: 63). Neredko pa se celo zgodi, da mora biti prevajalec v odnosu do tabujev v svoji in tuji kulturi previden in da mora uporabljati mehanizme avtocenzure – zaradi občutljivosti, ki se nanašajo na področja erotike, religije, domovine, politike, družine in jezika (Tokarz 2019: 66). Toda Božena Tokarz opozarja tudi na to, da prevajalec pogosto že z izborom besedil za

literarni prevod krši tabuje v svoji kulturi, ker želi s prevodom nekega zanimivega tujega dela svoji kulturi nekaj sporočiti. Med sodobnimi slovenskimi avtorji je na Poljskem veliko prevodov npr. iz del Draga Jančarja. Toda pri prevajanju lahko nastajajo tudi določene težave glede sporočilnosti, ki se lahko s prevodom izgubijo. Tako npr. Jančarjev *Veliki briljantni valček* v poljščino še ni bil preveden zato, ker v njem eden od junakov govori poljsko, kar bi se s prevodom izgubilo. Spremenila bi se recepcija te drame (Tokarz 2019: 48).

Znanstvenica nadalje poudarja, da mora imeti prevajalec pri prevajanju sposobnost za empatijo, saj se mora vživeti v vlogo drugega, v njegov prostor. Obenem pa piše, da so v sleherni kulturi prisotni tudi elementi tujih kultur in da mora imeti prevajalec izostren občutek za to. S prevodi je npr. slovenskemu bralcu približana poljska mentaliteta in poljskemu slovenska, obenem pa vsak prevod razstira tudi družbeno-zgodovinske in celo politične okoliščine, v katerih je določeno literarno besedilo nastalo. Piše: »Prevajalec napotuje na hibridnost, ki nastane v procesu stalnega prekoračevanja mej, in na ponotranjenje izkušenj drugačne kulture in jezika« (Tokarz 2019: 113). Prizadeva si za zlitje horizontov. Pri tem Tokarz navaja veliko zanimivih prevajalskih primerov, med njimi npr. prav izbor iz Jančarjevih esejev, ki je izšel na Poljskem pod naslovom *Terra incognita*, čeprav v resnici sploh ni šlo za prevod te zbirke, temveč za izbor različnih esejev tega pisatelja. Prevajalka J. Pomorska je hotela s prevodom tudi nekaterih drugih pisateljevih esejev na poseben način nagovoriti poljskega bralca, ga s prevodom izobraziti in mu predstaviti probleme zanj dokaj neznane Slovenije. Toda čeprav tega po mnenju Tokarz prevajalec ne bi smel početi, je vseeno tudi to ena od možnosti za promocijo tuje, tj. slovenske kulture na Poljskem. Podobno sta s prevodom izbora esejev Z. Herberta v slovenščino naredili prevajalki J. Unuk in J. Šuler Galos (Tokarz 2019: 123). Tudi onidve sta Slovincem želeli ne le predstaviti avtorja, temveč tudi razširiti splošno kulturno-literarno obzorje. Kajti tudi Tokarz meni, da umetniški prevod ni le zrcalna slika izvirnika, temveč predvsem ustvarjalno dejanje (Tokarz 2019: 125). Prevod pa, poudarja, ostane mrtev, če ne sodeluje v literarnem življenju ciljne kulture in če ne vpliva na njeno domačo ustvarjalnost. Prevajalci zato večkrat ravnajo v skladu z interesi ciljne kulture in računajo na poseben stik z njo, na odmevnost (Tokarz 2019: 152–153). Celo politični oblasti se lahko npr. upirajo s prevodi del, ki jih oblast ne želi. Božena Tokarz prevajalce imenuje ambasadorje tujih kultur in literatur, taka ambasadorja slovenske literature in jezika pa sta bila nenazadnje z možem Emilom Tokarzem vse življenje tudi sama.

6 Večkulturnost in ohranjanje nacionalne identitete

V strokovnih krogih, pa tudi v javnosti na splošno, se lahko zaradi ideje o večkulturnosti in večjezičnosti pojavljajo tudi strahovi v zvezi s tem, da se bodo zaradi tega izgubile posamezne nacionalne identitete. O tem je veliko pisal sociolog Rudi Rizman, tudi sam mednarodno uveljavljeni in odmevni slovenski znanstvenik, in sicer, da v procesih globalizacije in evropskih integracij nacionalna identiteta še vedno obstaja. Globalizacija v pomenu internacionalizacije zanj pomeni predvsem mednarodno izmenjavo, medsebojno odvisnost, mobilnost ljudi, sporočil in idej, prinaša t. i. ekonomijo brez meja in planetarno sintezo kultur (Rizman 2009: 15–22). Toda to ne pomeni, opozarja Rizman, da države ukinjajo ali zanikajo svoje nacionalne identitete, kajti: »kulture si na različne načine razlagajo svet in ustvarjajo pomene, s tem pa oskrbujejo posameznike z identiteto« (Rizman 2009: 22). Za posameznika je torej identiteta oporna točka, »pri kateri igrajo važno vlogo tradicija, kolektivni spomin in ne nazadnje tudi kolektivna amnezija« (Rizman 2009: 22).

Globalizacija je po Rizmanu celo vzpodbudila potrebo ljudi po identifikaciji z nečim, kar jim je domače, pa tudi število nacionalnih držav po svetu se je povečalo. Narodi so razvili še dodatne varovalke za ohranjanje svoje identitete tudi tako, da so podprli svoje nacionalne znanosti, jezike in simbole. Jezik in kultura namreč tvorita osnovo nacionalne identitete. Grožnja z globalizacijo pa je sprožila tudi oživljanje manjšinskih kultur in ogroženih etničnih skupin, navaja Rizman, a razvili so se tudi strahovi, da globalno komuniciranje ogroža nacionalne kulture in da je kulturna hibridizacija škodljiva. Globalizacija, opozarja Rizman, lahko sicer načenja homogenost, a ponuja tudi priložnost za ustvarjalno odpiranje k tujim kulturam, s katerimi se domače obogatijo. Nobenega razloga ni torej za strahove, ki jih v Evropi in po svetu sproža ksenofobna politična desnica, zatrjuje Rizman, in nobenega razloga ni za to, da bi v umišljenem strahu pred »tujci« in »zavarovanjem domačega« ustvarjali vase zaprte in izključujoče nacionalne identitete (Rizman 2009: 22–35).

Vsaka identiteta, navajajo tudi številni drugi raziskovalci, se ustvarja v kontekstu Drugega. Izhajajo iz lacanovske predpostavke, da je za oblikovanje identitete vedno potreben Drugi kot svojevrstna zrcalna slika (Oraić-Tolić, Kulesar Szabo 2006). Podobno pa je tudi na področju umetnosti, literature, ki je že po svoji naravi večkulturno in medkulturno orientirana.

Na vprašanje, kakšna je vloga slovenske v t. i. evropski literaturi, je nazorno odgovoril Drago Jančar, 3. 8. 2020 v Salzburgu, ko je prejel Avstrijsko državno nagrado za evropsko literaturo:

»V teh dneh sem dobil veliko vprašanj, kaj zame pravzaprav pomeni 'evropska literatura'? Na eno od teh vprašanj sem tako odgovoril: Evropsko literaturo vidim kot velik orkester in zbor, ki nam v številnih jezikih, z mnogimi glasovi in različnimi estetskimi variantami pripoveduje o človeški izkušnji v preteklosti in današnjem času. Razločimo lahko posamezne glasove, ki samo pripovedujejo ali pa skozi pripovedi postavljajo velika vprašanja človekove usode. Moj glas ali moj instrument je samo eden med njimi.«

Ob tej priložnosti pa je pisatelj hudomušno komentiral tudi vlogo njegove »majhne« slovenščine v širokem mednarodnem prostoru:

»Pred davnimi leti sem dobil Fulbrightovo štipendijo za umetnike v ZDA. V New Yorku sem prvi dan kupil razglednico in jo napisal svoji profesorici slovenščine: Dragá profesorica, pravijo, da se s slovenščino nikamor ne pride. Vidite, kam se pride: v Ameriko. Danes bi profesorici, če bi bila še živa in seveda, če bi še sploh pisali razglednice, napisal: Vidite, kam se pride. V Salzburg – do Avstrijske nagrade za evropsko literaturo.«

In še:

»Da, jezik, v katerem pišem, je tudi stvar srca, kakor vsak jezik na zemeljski obli.«
(Jančar 2020, Govor ob podelitvi Avstrijske državne nagrade za evropsko literaturo)

Literatura

- Louis ADAMIČ, 2018: *Iz mnogih dežel*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Michail BACHTIN, 1979: *Die Ästhetik des Wortes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Silvija BOROVIK, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti* (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 123). Maribor: Univerzitetna založba Univerze.
- Larisa DAUGUL (ur.), 2018: *Strpnost ni dovolj: prispevki s konference Iz mnogih dežel: ob 120-letnici rojstva Louisa Adamiča*. Ljubljana: Sophia.
- Till DEMBECK, Rolf PARR (ur.), 2017: *Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch. Narr Francke Attempto*. Verlag: Tübingen.
- Aleš DEBELJAK, 1994: *Somrak idolov*. Celovec/Klagenfurt: Wieser.
- Lidija DIMKOVSKA, 2019: *Non–Oui*. Ljubljana: Modrijan.
- Itamar EVEN-ZOHAR, 1990: Polysystem Studies. *Poetics Today*, 11/1.
- Blaž GSELMAN, 2018: Adamičeva poizvedba o izkušnji Združenih držav. Louis Adamič *Iz mnogih dežel*. Ljubljana: Založba Sophia. 411–421.
- Maja HADERLAP, 2011: *Engel des Vergessens. Roman*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Peter HANDKE, 2010: *Immer noch Sturm*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Peter HANDKE, 2011: *Še vedno vihar*. Celovec/Klagenfurt: Založba Wieser/Wieser Verlag.
- Tine HRIBAR, 1991: Podoba Srednje Evrope. *Srednja Evropa*. Ur. Peter Vodopivec. Ljubljana: Mladinska knjiga. 27–39.

- Drago JANČAR, 1978: *Gajot*. Pomurska založba: Murska Sobota. 2. izdaja.
- Drago JANČAR, 1997: *Ko se nasanjamo, bomo spali naprej*. Mohorjeva založba: Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Drago JANČAR, 2004: *Šala, ironija in globlji pomen*. Ljubljana: Nova revija.
- Drago JANČAR, 2020: *Zabvalna beseda ob podelitvi Avstrijske državne nagrade za evropsko literaturo*. Salzburg, 3. 8. 2020. (Poslano po e-pošti Silviji Borovnik, 14. 4. 2021.)
- Alenka JENSTERLE DOLEŽAL, 2015: *Pomen biše*. Ljubljana: Kulturno-umetniško društvo Police Dubove.
- Marko JUVAN (ur.), 2002: *Svetovne književnosti in obrobja*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.
- Marko JUVAN, 2020: Enojezičnost in večjezičnost literarnih sistemov. *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ur. Alenka Koron, Andreas Leben. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. 27–43.
- Alenka KORON, Andreas LEBEN, (ur.), 2020: *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Lojze KOVAČIČ, 1984, 1985: *Prisileki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Lojze KOVAČIČ, 2004: *Resničnost*. Ljubljana: DZS
- Krištof Jacek KOZAK, 2010: Literatura in medkulturnost. *Razprave o medkulturnosti*. Ur. Mateja Sedmak, Ernest Ženko. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 129–142
- Krištof Jacek KOZAK, 2016: Medkulturnost v luči literarne vede. *Slavica Litteraria* 19/1, 7–16
- Lado KRALJ, 2005: Srednja Evropa in slovenska literatura. *Sodobnost* 4, 353–368.
- Milan KUNDERA, 1991: Tragedija Srednje Evrope. *Srednja Evropa*. Ur. Peter Vodopivec. Ljubljana: Mladinska knjiga. 117–126.
- Feri LAINŠČEK, 1991: *Namesto koga roža cveti*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Feri LAINŠČEK, 2014: *Strah za metulje v nevihti*. Ljubljana: Študentska založba.
- Philip LANGWORTH, 1991: Srednja Evropa: selektivne afinitete. *Srednja Evropa*. Ur. Peter Vodopivec. Ljubljana: Mladinska knjiga. 131–139.
- Jurij M. LOTMAN, 2006: *Znotraj mislečih svetov*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Milan MESIČ, 2006: *Multikulturalizem: društveni i teorijski izražaji*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vesna MIKOLIČ, 2010: Slovenistika in medkulturnost. *Razprave o medkulturnosti*. Ur. Mateja Sedmak, Ernest Ženko. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 113–128.
- Dubravka ORAIČ TOLIČ, Erno KULESAR SZABO (ur.), 2006: *Kulturni stereotipi—koncepti identiteta u srednjeevropskim književnostima*. Zagreb: FF press.
- Primož MLAČNIK, 2020: *Poročilo o melanholiji: primer Kafka*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Martina POTISK, 2018: *Medkulturnost v sodobnem slovenskem romanu po letu 1991. Doktorska disertacija*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Božo REPE, 2018: Iz zapuščine Borisa Kidriča o Louisu Adamiči. *Strpnost ni dovolj: prispevki s konference Iz mnogih dežel: ob 120-letnici rojstva Louisa Adamiča*. Ur. Larisa Daugul. Ljubljana: Sophia. 24–63.
- Rudi RIZMAN, 2009: *Globalizacija in avtonomija: Prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Mateja SEDMAK, Ernest ŽENKO (ur.), 2010: *Razprave o medkulturnosti*. Koper: Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Jola ŠKULJ, 2002: Kritična paradigma medkulturne eksistence literature. *Svetovne književnosti in obrobja*. Ur. Marko Juvan. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. 87–105.
- Dan SHIFFMAN, 2005: *Korenine multikulturalizma: delo Louisa Adamiča*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Božena TOKARZ, 2019: *Eseji o poljsko-slovenskem književnem prevajanju*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Marjan TOMŠIČ, 2003: *Grenko morje*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Marjan TOMŠIČ, 2004: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: DZS. (Prva izdaja 1993, Ljubljana: Cankarjeva založba).

- Tomo VIRK, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007.
- Goran VOJNOVIĆ, 2008: *Cefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.
- Goran VOJNOVIĆ, 2011: *Jugoslavija, moja deželca*. Ljubljana: Študentska založba.
- Goran VOJNOVIĆ, 2021: *Đorđić se vraća*. Ljubljana: Študentska založba.
- Peter VODOPIVEC (ur.), 1991: *Srednja Evropa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janja ŽITNIK SERAFIN, 1992: *Louis Adamič in sodobniki*. Ljubljana: SAZU.
- Janja ŽITNIK SERAFIN, 1993: *Pero in politika: zadnja leta Louisa Adamiča*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Janja ŽITNIK SERAFIN, 1995: *Pogovori o Louisu Adamiču*. Ljubljana: Prešernova družba.

Slovenian Literature in the Intercultural Context

The paper discusses the works of Slovenian literature in the intercultural environment. Slovenian literature is placed in Central Europe. Unified by the Austro-Hungarian monarchy until the First World War, this area was distinctively multicultural and multilingual. Although the idea of Central Europe subsided after the Second World War, it was revived in the '80s of the 20th century by the Slovenian intellectuals and writers, who expanded the idea of Central Europe to include writers from the so-called European East. Milan Kundera's essay *The Tragedy of Central Europe*, published 1984 in *Nova revija*, was surrounded by controversy, and its impact was long felt in the Slovenian literary works, e.g. in the essays of Drago Jančar. Before then, Jančar had expressed the atmosphere of unfreedom in his novel *Galjot* (1978), as well in his dramatics. In this atmosphere of the '60s, the dramatics of *Oder 57*, the literature of *Revija 57* and *Perspektive* arose, discussed in the works of Primož Kozak, Dominik Smole, Dušan Jovanović and others. Their literary works used metaphorical language to polemise with the then socialist system. They treated the language of literature as the asylum of freedom, and they stood up for the respect of diversity, multiculturalism and interculturalism.

The second part of the paper analyses the literary works interpreted anew with the intercultural approach. It is influenced by the theoretical discoveries of scientists, who write that openness and curiosity towards everything material, thematic and linguistically different in the Slovenian literary history should be nourished (Juvan 2002, Škulj 2002, Žitnik Serafin 2008, Mikolič 2010, Jacek Kozak 2016, Borovnik 2017, Jensterle Doležal 2017, Čeh Steger 2018). The paper presents a couple of representative cases in the Slovenian literature, e.g. the novels of Feri Lainšček and Marjan Tomšič.

Researches on the subject of bi- or multilingualism in literature are accumulating in contemporary literary science. Literary scientists deal with the issues of the substitution of the literary language, or the so-called linguistic crossing, as for example in the literature of Louis Adamic, Maja Haderlap, Josip Osti and others. They analyse the meaning of mixing language, as in some works of Lojze Kovačič, Jože Snoj and Goran Vojnović. They demonstrate that discussions of complete monoculturalism and monolingualism are absurd. They write that the European political elites strived to represent national territories as monocultural and monolingualistic, which turned out to be a modern utopia (Borovnik 2017, B. Tokarz 2019, Juvan 2020, Koron and Leben 2020). They are influenced by the theoretical points of departure of E. Zohar, M. Bakhtin and Y. Lotman, who emphasised the developmental role of diverse lingualisms in opposition to monolingualism and monologism. The paper draws on the cases of the Slovenian literary works of Luis Adamic, Peter Handke, Alenka Jensterle Doležal and Lidija Dimkowska, which express different forms of multiculturalism and interculturalism, as well as bilingualism and multilingualism. In the last part, we emphasise the scientific thought of Rudi Rizman, who wrote in the work *Globalisation and Autonomy* (2009), that, in contemporary times, national identities still exist, and they are not endangered by new migrations or the phenomena of multilingualism, multiculturalism and interculturalism.